



## Retro in perspectief

Een vergelijking van negentiende- en eenentwintigste-eeuwse retroarchitectuur

*Negentiende-eeuwse retro in Den Bosch. (Foto Casper Stelling)*

In een tijd waarin de Belvédèregedachte terreinwinst boekt, kritiek op de VINEX-nieuwbouw toeneemt en bijna per definitie argwaan wordt gekoesterd jegens grote ruimtelijke plannen wordt een historiserend project door de consument als bevrijding beleefd. Vanuit de vakwereld is er echter veel kritiek op de restoristijlen. Deze discussie is niet nieuw, maar een vervolg op de discussie die in de 19e eeuw werd gevoerd. Dit artikel poogt een reflectie te geven op de positie van de restoristijlen binnen de ruimtelijke ordening, aan de hand van haar negentiende-eeuwse voorganger.

### CASPER STELLING

Wat is retro? De uitvoering van het woningbouwprogramma uit de Vierde Nota Extra heeft geleid tot monotone,

moderne woonwijken die in populariteit onder doen voor wijken van vroeger. De consument is op zoek naar wat anders. Moderne architectuur verliest aan het begin van de eenentwintigste eeuw terrein aan historiserende architectuur en fantasie-retro. Met restoristijlen wordt in eerste instantie bedoeld het hergebruiken van architectonische stijlen van vroeger. Retroarchitectuur speelt een rol bij het continueren van een karakteristieke stijl en bij het creëren van een eigentijdse interpretatie van het verleden. Dit streven leidt echter meer dan eens tot het kopiëren van slechts enkele elementen waardoor de retro-architectuur een ornamentale façade wordt. De retroarchitectuur vormt een deel van het concept 'gecreëerd erfgoed'. Op een toenemend aantal plaatsen wordt in Nederland historiciteit geënceneerd.

Volgens Elke Ennen worden elementen uit het verleden pas erfgoed wanneer zij voor het individu een betekenis hebben. Op deze manier kan erfgoed gemaakt worden ondanks gemis aan verleden. Naast retroarchitectuur wordt gesproken over romantische architectuur of new urbanism. Er wordt een verleden 'gekozen' dat het imago van de stad of wijk zal opkrikken en die aantrekkelijk zal maken om in te wonen of in te vertoeven. Zulke projecten worden gezien als mooi en sfeervol omdat ze verwijzen naar gevoelens van weleer.

Illustratief voor de discussie rond oudbouw, gecreëerd erfgoed en retro-architectuur in de eenentwintigste eeuw is de grote belangstelling voor de VINEX-wijk Brandevoort in Helmond. Helmond baseerde deze wijk op de oorspronkelijke ruimtelijke en functionele structuur van de Brabantse dorpen en steden. De opbouw, het karakter en de sfeer van Brandevoort zijn hieraan ontleend. Elders in dit nummer bespreekt Elke Ennen de beleving van de woonconsument in deze VINEX-wijk.

De inspiratiebron 'het Brabantse dorp' kan de consequent doorgevoerde restoristijl niet legitimeren, maar juist deze consequente uitvoering van het plan maakt dat Brandevoort een unieke woonomgeving is. In de achttiende eeuw benadrukte Camillo Sitte - inspirator van veel negentiende-eeuwse voorstanders van retro-architectuur zoals Berlage - dat de hechte eenheid tussen grondplan en bebouwing essentieel is voor de kwaliteit van een woonomgeving. Brandevoort gebruikt niet alleen de retro-architectuur, maar ook stedenbouwkundige retro; smalle grachten, kronkelige straten en (binnen)pleintjes vormen het 'bouwplan'. Bij andere voorbeelden van de toepassing van restoristijlen, zoals de Vinexwijk in Houten, is dit veel minder het geval.

Wat deze begrippen en het voorbeeld van Brandevoort gemeen hebben is de aandacht voor het verleden in een nieuw jasje. Volgens auteurs die onderzoek doen over lifestyles vormen retro-architectuur en gecreëerd erfgoed voor specifieke groepen een middel om zich te onderscheiden van anderen. Bewoners en bezoekers kiezen dus bewust voor gecreëerd erfgoed. Desalniettemin is er, met name vanuit de hoek van de architecten, veel kritiek te bespeuren op bouwen met het verleden als leidend principe. Dit leidt tot

een aantal spanningsvelden omtrent het legitimeren van retro.

### Spanningsvelden

De discussie tussen voor- en tegenstanders van retro-architectuur komt in grote lijnen neer op een discussie over bestaansrecht ofwel legitimatie. De reeds genoemde critici benadrukken de façade; wansmaak, geschiedvervalsing en valse romantiek. Gecreëerd erfgoed is voor hen een gemakkelijke poging het lekenpubliek te bekoren. Ze beargumen-teren dat dergelijke 'hypes' beter genegeerd kunnen worden omdat zij toch voor de toekomst bouwen. Daarnaast dienen hedendaagse projecten herkenbaar te zijn als kenmerkend voor de eigen tijd. Tenslotte wordt beargument-terd dat gebruik van reststijlen leidt tot 'disneyficatie' van binnensteden en buitenwijken. Hier wordt mee bedoeld dat de stijl slechts decoratief van aard is. Voorstanders reageren fel tegen deze 'arrogantie'. Als de consument nostalgisch wil, dan zal het aanbod zich moeten aanpassen. De markt is democratisch van aard; de meeste stemmen gelden. Legitimatie van retro-architectuur wordt naast dit 'consumentgericht bouwen' gevonden in herkenbare regiospecifieke stijlen als reactie op mondialisering. Mensen willen weten over hun geschiedenis en herwaarderden de couleur locale. Met een knipoog naar het verleden moet met retro-architectuur uniformering en vervlakking van het landschap worden tegengegaan. De regio fungeert als inspiratiebron voor eigentijdse archi-

tectuur zonder te vervallen in goedkope imitaties van historische woningbouwtypologieën. Historiserend bouwen vormt hiermee een interpretatie van de doelstellingen van de VINEX-opgave. De essentie van deze opgave is het 'in stand houden en realiseren van beleevingswaarde door het nastreven van diversiteit en ontwerp kwaliteit' waarbij rekening wordt gehouden met de 'subjectieve emotionele behoefte van de individuele consument'. Floris Alkemade van het architectenbureau OMA ziet de historiciteit van steden als Amsterdam als bedreiging. In AGORA 2002-4 stelt hij: "Amsterdam wringt zich in allerlei bochten om een prachtig, zeventiende-eeuws centrum aan de eisen van een heel andere tijd te laten beantwoorden. Het gevaar is hierbij levensgroot dat de vorm en de functie steeds verder uit elkaar komen te liggen". Alkemade gebruikt de term 'Disneyficering van de binnenstad', die door veel auteurs aangehaald wordt. Het - zoals Berlage het noemde - in stand houden van 'schoonheid en harmonie van het identiteitsbepalend aanzicht' komt zodoende los te staan van de functionaliteit van de stad. Het is echter maar de vraag of zeventiende-eeuwse stijlen zelf niet deels bedoeld waren om schoonheid te creëren, weelde uit te drukken. De twee spanningsvelden, het consumentgericht bouwen versus het bouwen voor de toekomst en het behouden van regiospecifieke kwaliteit versus het belichamen van de eigen tijd illustreren de

onenigheid die bestaat over de rol van de vormgever en de verantwoording naar de consument. Anders dan de ontwerper van bijvoorbeeld kleding moet de vormgever van de bebouwde omgeving rekening houden met zowel de huidige als de toekomstige consument. De bebouwde omgeving is tot op zekere hoogte onveranderlijk en weerspiegelt de identiteit van de regio. Cees Nooteboom illustreert dit spanningsveld tussen vormgever en consument treffend met zijn soms poëtische publicatie over 'nooit gebouwde monumentale gebouwen', waarin hij het nooit realiseren van een imposante 'woonbrug' over het IJ bij Amsterdam betreurt: 'we waren nog niet geboren, en toch werd ons al iets afgenomen. Niet alleen een verbinding, maar ook een gezicht, en een sensatie. Op 3 mei 1953 had u op die brug verliefd kunnen worden op iemand, die net als u over het nevelige water stond te kijken.'

De vormgever heeft een taak voor de samenleving die verder reikt dan het aanbieden van een product. De bebouwde omgeving is niet alleen een reflectie van de samenleving, maar ook een sturende factor voor de samenleving. Het vormgeven van het landschap zal dan ook gepaard moeten gaan met verantwoording van de gemaakte keuzes. De discussie over het bestaansrecht van de reststijlen - ook wel postmodernistische architectuur genoemd - en gecreëerd erfgoed in het algemeen lijkt echter geen invloed te hebben op de populariteit ervan bij ontwikkelaars en architecten. Ook in de negentiende eeuw was historiserend bouwen in zwang, en voerden voor- en tegenstanders hevige discussies.

### Retro in de negentiende eeuw

In de negentiende eeuw deed het modernisme haar intrede. Vooruitgang en maakbaarheid van de samenleving worden gezien als kenmerkend voor deze periode. Deze vooruitgangsdwang werd gezien als een breuk met het verleden en als argument genoemd voor het ontstaan van reststijlen. Retro zou een brug moeten slaan tussen heden en verleden. In het rapport van het Vlaams-Nederlandse restauratiesymposium van 1999 wordt grote waardering geuit over negentiende-eeuwse retro. De 'eigen stijl' van de negentiende eeuw werd als stijlloos ervaren en moest worden aangekleed met bestaande stijlen uit het

Legitimatie van (retro) architectuur. (Foto Casper Stelling)



verleden. Van meet af aan voerden voor- en tegenstanders van deze retro-architectuur discussie over de wenselijkheid van retro. Restijlen werden door veel vakmensen omschreven als façadearchitectuur met gebrek aan samenhang, een overdaad aan ornamenten en een gebrek aan eigentijdse architectonische inspiratie. Ze vormden de stad om in een decadente maskerade gebaseerd op een taal die niemand meer begrijpt. Hendrik Berlage, een vroege voorstander van retro-architectuur, herzag zijn mening gaandeweg de negentiende eeuw deels overtuigd door de argumentatie van de critici. Hij volgt hiermee een algemene trend, omdat men gaandeweg deze periode meer nadruk begon te leggen op authenticiteit. Het gebruiken van retro-architectuur - wat in het begin vooral het toevoegen van een veelheid aan kenmerkende ornamenten aan moderne architectuur behelsde - moest gelegitimeerd worden.

Het in stand houden van 'schoonheid en harmonie van het identiteitsbepalend aanzicht' bleek plaatselijk de benodigde legitimatie te verlenen. Berlage zag in Amsterdam 'een menigte fraaie geveltjes verrijzen, geïnspireerd naar zeventiende eeuwse voorbeelden die de straat een levendig, schilderachtig aanzien verlenen'. Amsterdam werd op deze manier 'Gouden Eeuwser' dan ooit. In België groeide de neo-Vlaamse-renaissance stijl uit tot nationale stijl bij uitstek. Het bestaansrecht van deze restijl was maatschappelijk van aard. Ze stond namelijk symbool voor de ambachtelijkheid en de burgerlijke beschaving. Dit symbolisme kan gezien worden als de negentiende-eeuwse equivalent van het 'consumentgericht' bouwen van vandaag. Idealisme eerder dan economisch motief vormde echter de basis. Een derde gelegitimeerde restijl was de neogotiek. Als huisstijl van de Katholieke Kerk werd de gotiek tot in de twintigste eeuw gebruikt voor nieuw te bouwen religieuze gebouwen. Het Belgische Brugge kon door zijn middeleeuwse karakter en zijn katholieke aard uitgroeien tot gotisch centrum van België. Tot ver in de twintigste eeuw zou deze stijl de toon aangeven door de invloed van de kerk, de plaatselijke nostalgie en de toeristenindustrie. Na de wereldoorlogen werd een vierde legitimatie gevonden voor de toepassing van restijlen. Bij de wederopbouw

van verwoeste steden in België en Nederland werd getracht de schade ongedaan te maken en de integriteit te herstellen. Veel verwoeste gebouwen werden - zo mogelijk aan de hand van de oorspronkelijke bouwplannen - opnieuw gebouwd. Als men echter onder het puin van een negentiende-eeuwse kerk restanten van een oudere kerk vond, dan werd de kerk omgezet in een andere, al even historiserende reconstructie.

### Retro opnieuw bekeken

De kritiek op de restijlen in de twee perioden is vergelijkbaar; van verloren taal naar valse romantiek, van decaden-te mascarade naar 'disneyficatie'.

Legitimatie speelde in de negentiende eeuw een even belangrijke rol als in de huidige tijd. Werd de legitieme basis in de negentiende eeuw vooral gevormd door het behouden van regio-specifieke identiteit, in de moderne tijd lijkt het consumentgericht bouwen een minstens zo belangrijk argument; de consument wil retro, wie is de planner die denkt dat hij het beter weet? Een grote meerderheid van de bevolking ziet het verschil niet tussen een negentiende-eeuwse en een zeventiende-eeuwse kerk, maar wel tussen een oude volksbuurt en een retrowijk als Brandevoort. In dit perspectief is de retrotrend in de eenentwintigste eeuw er beter in geslaagd een eigentijds product te leveren.

Restijlen zijn populair en een grote groep consumenten neemt genoegen met een façade, een kopie van 'iets ouds'. Rob Krier, architect van Brandevoort, stelt dat: "the hope that this this newly founded town would not be laden with the stigma of 'stale novelty' has been miraculously fulfilled". Door de legitimatie van de democratische markt staan de critici met lege handen en wordt het trendzettende voorbeeld van Brandevoort veelvuldig gevolgd. De beleving van de consument bij het nieuwerwetse oud is nu positief. Hoe zal deze beleving zich ontwikkelen als de schaarste van het aanbod wordt opgeheven? Zonder het unieke karakter zou een retrowijk als Brandevoort volledig leunen op het historische element. Dit kan leiden tot een beleving van namaak. Volgens Arjo Klamer is er echter reden om aan te nemen dat retro-bouwen tegemoet komt aan diepgewortelde sociale en culturele waarden, geen



Moderne retro in 'Portofino' net buiten Shenzhen, China. (Foto Casper Stelling)

tijdelijke belevingswaarde. De cultuurhistorische nota Belvédère vormt de basis voor het regio-specifieke ontwerp. De regio fungeert als inspiratiebron voor eigentijdse architectuur om de uniformering en vervlakking van het Nederlandse landschap tegen te gaan. De 'couleur locale', de vermeende tegenkracht van het mondialiseren van de bebouwde omgeving, wordt geconsumeerd; "cultuur wordt recreatie, kunst in het verlengde daarvan een nuttige 'socialiser', geschiedenis getransformeerd tot pretpark", aldus Cor Wagenaar. Het ontwerpen van een nieuw terpdorp in de provincie Friesland door bureau Onix lijkt een nobel streven. Het is echter de vraag of de legitimatie van het regio-specifieke ontwerp stand houdt als het aantal gecreëerde terpdorpen toeneemt. Ook hier ligt de beleving van namaak op de loer.

De twee overkoepelende vormen van legitimatie van de restijlen in het huidige debat erkennen een onzekerheidsfactor. Het is mogelijk dat de retrotrend een tijdelijk karakter heeft. Daarnaast wordt de succesformule steeds vaker toegepast, waardoor de uniciteit van projecten zoals Brandevoort afneemt. Ruimtelijke ordening is altijd 'bouwen voor de toekomst', en of dat nu

